
Z prac nad podręcznikiem akademickim historii literatury polskiej.

Biuletyn Polonistyczny 5/15, 5-14

1962

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

I INSTYTUT BADAŃ LITERACKICH PAN

Z PRAC NAD PODRĘCZNIKIEM AKADEMICKIM HISTORII LITERATURY POLSKIEJ

(dyskusja nad podstawowymi założeniami podręcznika historii literatury polskiej XVI w., 29.X.1962 r.)

Prof. dr Konrad G ó r s k i: Podstawowe założenia podręcznika historii literatury polskiej XVI w.

1. Termin: wiek XVI uważam za synonim pojęcia Renesansu polskiego, stąd też poniższe rozważania odnosić się będą do założeń, na których winien by się oprzeć podręcznik uniwersytecki historii literatury polskiej w dobie Renesansu.
2. Jak wyobrażam sobie tymczasową syntezę Renesansu w zasięgu europejskim tego okresu, wyłożyłem w skrócie w Biuletynie Historii Sztuki, r.XVII (1955), nr 3 (str. 368-369). Tu ograniczę się do stwierdzeń następujących:
 - a) Renesans nie jest epoką o tak jednolitym obliczu jak Oświecenie. Jest okresem ścierania się ze sobą dążeń bardzo sprzecznych, które doprowadziły w różnych krajach do zupełnie odmiennych ostatecznych wyników. Skutkiem reformacji kultura europejska rozbiła się na dwa odrębne łożyska życia umysłowego: katolickie i protestanckie. W każdym z nich składniki renesansowego fermentu doprowadziły do odmiennej syntezy kulturowej. Polska znalazła się w obozie katolickim i to zadecydowało o jej obliczu umysłowym w następnym stuleciu. Odrębnością polskiego Renesansu jest swoisty przebieg i wynik walki między sprzecznymi pierwiastkami owej epoki. Istotą samego Renesansu jest nie synteza różnych dążeń, lecz starcia między nimi.
 - b) Do najważniejszych objawów tej walki między sprzecznymi dążeniami epoki Renesansu należą: starcia humanizmu ze scholastyką - jako wyraz odmiennej metody poznawczej, przygotowującej zwycięstwo postawy empirycznej nad oderwaną spekulacją; starcia humanizmu z reformacją - jako

wyraz dążenia do zracjonalizowania życia religijnego; starcia humanizmu z potrydenckim katolicyzmem; stopniowe wysuwanie się ideału antropocentryzmu na niekorzyść średniowiecznego teocentryzmu; wypieranie średniowiecznego uniwersalizmu przez ideał narodowy (kult państwa, rozwój kultury w językach narodowych, kurczenie się społecznej roli łaciny); w zakresie sztuki - wypieranie średniowiecznego naturalizmu przez klasycyzującą idealizację formy.

- c) Przez barok rozumiem syntezę kulturową, która powstała w wyniku złączenia kultury humanistycznej o przewadze pierwiastków rzymskich z potrydenckim katolicyzmem. Głównym ogniskiem baroku były oczywiście Włochy, a następnie Hiszpania. Za górną granicę polskiego Renesansu uważam moment, w którym ukazują się ostatnie dzieła literackie stworzone w duchu renesansowego humanizmu i pojawiają pierwsze utwory wpływające z włoskiego baroku. Będzie to więc cezura przypadająca na lata: 1614 (Sielanki Szymonowica) i 1618 (Jerozolima wyzwolona). Oznaczenie dolnej granicy polskiego Renesansu nastęrcza nieporównanie większe trudności. Sądzę jednak, że da się uzasadnić umieszczenie jej w okolicy roku 1500. Tak więc projektowany podręcznik omawiałby przede wszystkim okres lat: 1500-1614, odwołując się do omówienia okresu prerenesansowego w części podręcznika poświęconej Średniowieczu.

3. Wymienione wyżej sprzeczne pierwiastki życia umysłowego w dobie Renesansu miały oczywiście swoje uwarunkowanie w warunkach życia politycznego i gospodarczego na przełomie XV i XVI wieku oraz w całym wieku XVI (dążenie polityczne szlachty, ekonomiczna ekspansja Polski jako producenta zboża, konflikty między społeczeństwem świeckim i duchowieństwem, rozprzężenie moralne i administracyjne w hierarchii kościelnej, konsekwencje unii polsko-litewskiej w życiu wewnętrznym Rzeczypospolitej itp.). Rzeczy te byłyby omówione ogólnie w rozdziale wstępnym, a podczas omawiania dzieł literackich, w których znalazły odbicie, podręcznik dotknąłby każdorazowo odpowiednich szczegółów z zakresu życia społeczno-politycznego.

4. Literatura polska doby Renesansu jest dwujęzyczna, wobec czego obydwie nurty: polski i łaciński, muszą być w podręczniku omówione. Zważywszy jednak, że twórczość w języku łacińskim kurczy się i traci na znaczeniu w miarę wzrastania przewagi polszczyzny, omówienie dzieł łacińskich w momencie ostatecznego zwycięstwa języka polskiego zostanie ograniczone do zwięzłej informacji o dziełach łacińskich.
5. Zagadnienie, czy podręcznik ma omawiać wyłącznie dzieła o charakterze i przeznaczeniu artystycznym, czy też uwzględniać w szerokiej mierze tzw. piśmiennictwo ówczesne, należy rozwiązywać według następujących wytycznych:
 - a) przedmiotem głównym historycznej i krytycznej oceny powinny być przede wszystkim utwory o przeznaczeniu artystycznym;
 - b) zważywszy, że wiek XVI jest jeszcze okresem formowania się polskiego języka literackiego i że ówczesna granica między dziełami literackimi i dziełami, których dziś nie zaliczamy do literatury jako sztuki słowa, jest dość płynna, podręcznik powinien uwzględnić również te dzieła, które czy to posiadają wartość ze stanowiska doskonalenia środków wyrazu językowego, czy też odegrały doniosłą rolę w rozwoju pojęć odzwierciedlonych w utworach literackich.

Z takich czy innych względów kryterium doboru utworów, o których będzie mowa w podręczniku, winno być konsekwencją założenia, że historia literatury jest przede wszystkim historią określonej sztuki, mianowicie sztuki operującej językiem jako środkiem wyrazu artystycznego.
6. Historia literatury nie może być zbiorem zwięzłych monografii o twórczości poszczególnych pisarzy, omówionych w porządku chronologicznym; musi być natomiast obrazem życia literackiego, tj. zespołu procesów stwarzających kontekst historyczny, ukazujący powstanie i rolę danego zjawiska literackiego w ścisłym związku z innymi zjawiskami w określonym momencie dziejowym. Wynika stąd, że podręcznik nie będzie omawiać twórczości poszczególnych pisarzy jako pewnych zamkniętych w sobie całości, lecz będzie ją analizować w ramach

rozdziałów poświęconych różnym okresom polskiego Renesansu. O proponowanym podziale na okresy będzie mowa niżej.

7. Syntetyczne ujęcie historycznego znaczenia danego pisarza i wartości jego dorobku będzie dawane każdorazowo po omówieniu ostatniego dzieła, które ukazało się za jego życia, ewentualnie - które należy jeszcze do omawianej w podręczniku epoki Renesansu. Np. syntezę twórczości Szymonowica umieści się po omówieniu Sielanek, aczkolwiek żył on do roku 1629 i ogłaszał jeszcze swe utwory po wymienionej dacie.
8. Biografia każdego pisarza natomiast będzie umieszczona jako całość wtedy, gdy podręcznik przystąpi do omawiania pierwszego utworu danego autora. Nie wyłącza to wzmianek o pewnych szczegółach biograficznych, które się mogą wiązać z powstaniem różnych utworów i o których trzeba będzie powiedzieć w związku z omówieniem danego dzieła. Jeżeli rozporządzamy bardzo niewieloma wiadomościami o życiu jakiegoś autora, podręcznik będzie umieszczać zarys jego biografii w formie petitowego przypisu u dołu stronicy.
9. Na początku każdego rozdziału poświęconego danemu okresowi w ramach epoki Renesansu dana będzie wstępna charakterystyka najważniejszych procesów znamienych dla tego okresu. Natomiast syntetyczną ocenę wszelkich przejawów życia literackiego ciągnących się przez całą epokę Renesansu czy kilka jej okresów podręcznik da wówczas, gdy dane zjawisko okazuje zanik swej żywotności i ustępuje z życia literackiego.
10. Bogactwo literatury renesansowej w Polsce objawia się w silnym zróżnicowaniu jej poziomu zależnie od różnicy umysłowej jej odbiorców. W ramach omówienia poszczególnych okresów podręcznik będzie grupować zjawiska literackie według trzech nurtów odpowiadających różnym poziomom twórczości i recepcji. Będą to: nurt humanistyczno-elitarny, nurt dążeń renesansowych przystosowanych do umysłowości średnio wykształconych warstw społeczeństwa oraz nurt popularny. Niezależnie od tego ugrupowania zjawisk podręcznik będzie usiłował w miarę możliwości uwzględniać regionalne ukształtowanie się ówczesnego życia literackiego w Polsce.

11. Uwzględnienie komparatystycznego tła zjawisk literackich będzie związane z omówieniem poszczególnych kierunków lub wybitniejszych dzieł naszej literatury renesansowej.
12. Omówienie rozwoju ówczesnego języka literackiego nastąpi w formie syntetycznej charakterystyki języka danego wybitniejszego pisarza w ramach ogólnej syntezy jego twórczości oraz w formie podsumowania zdobyczy językowych określonego kierunku czy działu twórczości literackiej (np. język reformacji polskiej, publicystyki politycznej, przekładów Biblii itp.).
13. Podręcznik będzie się składać z sześciu rozdziałów. Pierwszy przyniesie ogólną charakterystykę Renesansu jako zjawiska europejskiego i ogólny zarys rozwoju literatury renesansowej w Polsce, uzasadniający podaną w podręczniku periodyzację całej epoki. Z kolei nastąpią cztery rozdziały omawiające cztery okresy, na które dzieli się polski Renesans. Ostatni rozdział (krótki) da syntetyczny przegląd dorobku całej epoki i jej oddziaływania na rozwój literatury późniejszej.
14. Podział na okresy przedstawia się następująco:
1) 1500-1540; 2) 1540-1570; 3) 1570-1586; 4) 1587-1614.
Podane tu granice okresów w formie określonych lat należy traktować umownie: rok 1540 czy 1570 trzeba rozumieć jako okolice chronologiczną danego roku. W obrębie tak pojętych granic czasowych okresy te posiadają niewątpliwą jedność wewnętrzną w sensie rozwijania się w nich czy kończenia pewnych zjawisk życia literackiego. W najbardziej szkicowym ujęciu odrębność tych okresów można by uzasadnić w sposób następujący:
okres pierwszy (1500-1540). Recepcja humanizmu i dążeń renesansowych w środowisku dworskim i magnackim i jednoczesne stopniowe dochodzenie do głosu polszczyzny w sferach mieszczańsko-plebejskich. Stąd dwa główne nurty twórczości łacińskiej (Paweł z Krosna, Jan z Wiślicy, Dantyszek, Krzycki, Hussowczyk, Janicki) i polski) Biernat z Lublina, Jan z Koszyczek, Opeć, Kleryka, Bielski w pierwszym okresie swej twórczości, pierwsze utwory prozy narracyjnej);

okres drugi (1540-1570). Rozwój i upadek reformacji polskiej. Walka o egzekucję praw. Pełne zwycięstwo dążeń szlacheckich do władzy. Sfinalizowanie unii z Litwą. - Publicystyka: Modrzewski, Orzechowski. Ofensywa reformacyjna: przekłady Biblii (Murzynowski, Biblia Brzeska), postylle i katechizmy (Rej, Catechismus z 1543 r.), utwory literackie (Rej, Lubelczyk, Seklucjan). Pierwsza kontrofensywa katolicka: przekłady Biblii (Scharffenberger, Leopolda), Kromer, Orzechowski. Początek literatury arianckiej: Grzegorz Paweł. Parenetyka: Rej, Górnicki, Goślicki. Dalszy ciąg twórczości Bielskiego. Okres dworski Kochanowskiego. Popularna proza narracyjna: Aleksander Macedoński. Historia o Franciszku Spierze, Historia o Książęciu Finlandzkim Janie, Fortunat;

Okres trzeci: (1570-1586). Po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów i przejściowych trudnościach elekcyjnych kulminacyjny punkt politycznej siły Rzeczypospolitej za Batorego. Definitywne zwycięstwo literatury w języku narodowym. Odośobnienie arian, przejście do defensywy innych odłamów reformacyjnych, ofensywa katolicka (Wujek, Skarga, Powodowski). Rozkwit twórczości Kochanowskiego. Sęp-Szarzyński. Początek twórczości Klonowica, Paprocki i Strykowski. Rozkwit prozy retorycznej;

Okres czwarty (1587-1614). Wzrost trudności wewnętrznych i stopniowe wciąganie Rzeczypospolitej do wojen. Niemal wyłączne panowanie języka polskiego. Wyjątkowość poezji Szymonowica na tle epoki. Epigoni Renesansu: Zbylitowscy, Grabowiecki, Grochowski, Miaskowski i in. Wujek (przekład Biblii) i Skarga (Kazania). Żółkiewski - ostatni przedstawiciel prozy historycznej Renesansu. Późny Górnicki i drugi twórczości Klonowica. Ciekliński i Gosławski. Początek komedii rybałtowskiej.

Aby uniknąć nieporozumień, zaznaczam, że wypunktowanie zawartości poszczególnych rozdziałów w powyższym szkicu nie przesądza wcale ani ostatecznego układu treści w gotowym podręczniku, ani też ilości miejsca, jakie będzie poświęcone rozwinięciu wymienionych tu tematów. Jest rzeczą oczywistą, że zjawiskom o pierwszorzędym znaczeniu, jak np.

poezja Kochanowskiego, będzie przyznane nieporównanie więcej miejsca, niż to może wynikać z samego wypunktowania przyszłej treści podręcznika.

- 15) Rozdział ostatni, syntetyczny, przyniesie omówienie zarówno tych wartości Renesansu, które zdołały się utrzymać w dalszym rozwoju polskiej literatury, jak i tych, których tradycja się przerwała. Uzupełnieniem końcowych rozważań będzie wskazanie na luki w naszej wiedzy o polskim Renesansie i perspektywy przyszłych badań nad tą epoką.

Dyskusja

Podobnie jak dyskusja nad pracą prof. K. Wyki, obejmującą charakterystykę Młodej Polski (por. Biuletyn Polonistyczny, zesz. 13, kwiecień 1961, str. 11-14), dyskusja nad тезami prof. Konrada Górskiego, pracującego nad przygotowaniem podręcznika historii literatury polskiej XVI w., odbyła się w szerszym gronie pracowników Instytutu i katedr uniwersyteckich. Przewidziane są dalsze spotkania dyskusyjne, ew. nad rozwiniętym konspektem lub poszczególnymi częściami książki. W ten sposób, nawiązując do sesji Odrodzenia, od samego początku praca nad podręcznikiem przebiegać będzie niejako zespołowo, w sensie szczegółowej dyskusji szerszego grona fachowców, nie naruszając zarazem indywidualnego oblicza przygotowywanej przez prof. Górskiego książki ani jego naukowej za nią odpowiedzialności.

W dyskusji wzięło udział 12 osób: prof. prof. Szmydtowa, Gryczowa, Nadolski, Nowak-Dłużewski, Pollak, Libera, Ziomek, Wyka, Żółkiewski oraz dr dr Lewański, Hernas i Stefan Durski.

Dyskutanci pozytywnie ocenili przedłożone tezy, w szczególności samą koncepcję epoki Renesansu jako okresu walk, ścierania się dążeń, poszukiwań, nie zaś harmonii (Szmydtowa, Nadolski, Żółkiewski), podkreślali przy tym, że podręcznik powinien pokazać różne humanizmy i różne reformacje (Żółkiewski, Ziomek), wewnętrzną dynamikę konfliktów ideowych, ich uwarunkowanie społeczno-polityczne (Nadolski: o odchodzeniu potrydenckiego katolicyzmu od humanizmu,

Górski - w odpowiedzi - o racjonalistycznych i irracjonalnych elementach w protestantyzmie).

Dyskutowano również nad miejscem, zakresem reformacji w obrazie kultury i literatury okresu. Niektórzy dyskutanci (Nowak-Dłużewski, Nadolski, Pollak) sądzili, że zbyt wielki nacisk położono w tezach na reformację, stosunkowo zbyt wąsko potraktowano Odrodzenie i sprawy polityczne. Za silniejszym zaakcentowaniem reformacji opowiedziała się Gryczowa, która podniosła konieczność uwzględnienia religijnej literatury polemicznej. O podkreśleniu roli reformacji mówił też Żółkiewski.

Dłuższą dyskusję wywołała sprawa granic umownych Renesansu. Za przesunięciem granicy wstecz, do XV wieku, do ok.r.1470, opowiedział się Nadolski, inni natomiast poparli stanowisko zajęte w tezach, zarazem polemizując z dawną tezą o roli średniowiecznego gruntu w kulturze XVI w., jak i z pejoratywnym stosunkiem do Średniowiecza (Ziomek). W sprawie tej Wyka opowiedział się za rozpoczynaniem wcześniej niż w okolicy 1500 r. i bez znaczenia jest w istocie, czy prerenesans będzie w partii podręcznika poświęconej literaturze XVI w., czy w części poprzedniej. Istotne jest to, żeby mówić i o tym, co już zaczyna się rysować i zapowiadać, i o tym, co jeszcze istnieje. Pierwsze z tych zadań dotyczy podręcznika Renesansu, który ma prawo sięgnąć przed rok 1500; drugie dotyczy podręcznika Średniowiecza, który powinien do roku 1500 dociągnąć. Spór o cezurę zasadniczą okresu jest zatem pozorny.

Dyskutanci poruszali także niejednokrotnie sprawę baroku, zwłaszcza jego ram chronologicznych. Przeważała opinia, że nie należy rozszerzać baroku na pisarzy przełomu XVI i XVII w., a tym bardziej na lata wcześniejsze; bardziej uzasadnione jest traktowanie np. Miaskowskiego, podobnie jak wielu innych, jako epigona Renesansu niż jako wyraźnego przedstawiciela baroku (Nadolski, Wyka, inaczej Pollak). Za szerszym stosowaniem pojęcia i kryterium manieryzmu opowiedział się Wyka, powołując się na to, że dzięki stosowaniu tego terminu historycy sztuki rozwiązali wiele zagadnień. Manieryzm rozwija się w obrębie Renesansu, nie zaś poza nim ani po nim. Szarzyński jest zatem pisarzem manieryzmu, nie zaś baroku.

Ze sprawą granic umownych Renesansu wiąże się również całe zagadnienie wewnętrznej periodyzacji epoki. Kwestia ta nie budziła istotnych kontrowersji. Przy tej okazji Nadolski wypowiedział się za traktowaniem jako szczytowego okresu Renesansu lat 1540-1570, kwalifikując lata późniejsze jako okres początku zmierzchu Renesansu.

Rozważano także sprawę granicy i charakteru baroku: czy jest to styl wyrosły na gruncie katolicyzmu i później oddziałujący na środowiska protestanckie, czy też wyrósłszy na gruncie Renesansu, jest barok stylem z jednakową mocą właściwym i środowiskom katolickim i protestanckim (Nadolski).

Ze spraw, które wywołały żywszą dyskusję, "wymienić należy sposób ukazywania sylwetek pisarzy, szczególnie wybitniejszych. Niektórzy dyskutanci (Ziomek) zakwestionowali sformułowane w tezach stanowisko, że "historia literatury nie może być zbiorem zwięzłych monografii o twórczości poszczególnych pisarzy, musi być natomiast obrazem życia literackiego..." Kwestionując właściwość takiego ujęcia, Ziomek powołał się głównie na względy dydaktyczne. Wyka opowiedział się za szerszym i plastyczniejszym przedstawieniem sylwetek wybitniejszych pisarzy, wiążąc tę sprawę z oceną trwałych wartości literatury. Tak wysuniętych na czoło i szerzej potraktowanych sylwetek może być tylko kilka, chyba w XVI w. - są to: przede wszystkim Rej i Kochanowski, którzy powinni być ukazani od strony ich osobowości, jako pewna całość.

Dyskutanci akceptowali również tezę o trzech zasadniczych nurtach literatury renesansowej w Polsce. Lewański i Hernas upomnieli się ponadto o literaturę ludową, jako poniekąd nurt czwarty.

Ważne pod względem metodologicznym zagadnienie poruszył Żółkiewski, dopatrując się sprzeczności między p.2 tezą, traktującym o zjawiskach ideologicznych i konfliktach ideowych okresu, a p.3 tezą, mówiącym o uwarunkowaniach społecznych i politycznych tych zjawisk. Należy, wg Żółkiewskiego, wyraźnie stwierdzić, jakie siły społeczne stały poza poszczególnymi prądami epoki.

W dyskusji poruszano jeszcze jedno zagadnienie natury zasadniczej: Lewański sugerował konieczność dokonania zawczasu ana-

lizy struktury kultury w poszczególnych okresach, potem dopiero nastąpić powinna analiza struktury literackiej i rozwoju stylów, gatunków i form literackich. Wysunął też postulat, aby analiza zjawisk literackich była powiązana z innymi dziedzinami historii sztuki (plastyka, muzyka). Te postulaty wywołały replikę Wyki, który w interesie książki wyraził obawę z powodu tak rozległych żądań i opowiedział się też za zajęciem się tylko dziedziną literatury.

W dyskusji wysunięto też wiele szczegółowych dezyderatów (m.in. konieczność uwzględnienia pisarzy anonimowych, roli ośrodków wydawniczych, roli przekładów, znaczenia rozwoju polszczyzny jako wyznacznika dynamiki procesów historycznoliterackich itp.).

W odpowiedzi prof. Górski zajął się kilkoma tylko problemami. Stwierdził przede wszystkim, że zarzut słabego uwzględniania życia politycznego jest niesłuszny, bo tezy wyraźnie podkreślają rolę polityki i szeroko ją uwzględniają. Literatura polityczna ma być omawiana samodzielnie o tyle, o ile posiada wartość artystyczną.

Sylwetki wybitniejszych pisarzy będą traktowane jako całości i naturalnie szerzej. Nie chce pisać historii literatury bez nazwisk autorów.

Przyjmując konieczność uwzględnienia prerenesansu nie widzi potrzeby i słuszności przesunięcia granic Renesansu do wieku XV.

Co do baroku, opowiada się za rzymskim i katolickim jego charakterem; na tym gruncie ukształtowany barok przeniknął do krajów protestanckich.

Z PRAC POŚWIĘCONYCH V MIĘDZYNARODOWEMU KONGRESOWI SŁAWISTÓW

Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej, poświęcone V Międzynarodowemu Kongresowi Sławistów. Pod redakcją Kazimierza Budzyka i Josefa Hrabáka, przy współudziale Wandy Roszkowskiej-Sykałowej i Andrzeja Sieczkowskiego

Wydawnictwo to powstało w wyniku inicjatywy Instytutu Badań Literackich PAN zmierzającej do nawiązania bliższej współpracy literaturoznawstwa polskiego z historiami literatury czeskiej i słowackiej - w obliczu V Międzynarodowego Kongresu